

Pál Gabriella - Pál Tibor - Tardos Katalin - Varjú Gabriella

Családok átmeneti otthonai Budapesten I.

Bevezető

Jelen tanulmány alapját képező kutatás az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium támogatásával, a minisztérium által 2003-ban kiírt, a 2003. évi társadalmi befogadások kérdéséről szóló kutatások keretében készült.

A családok átmeneti otthonai a hajléktalanság, otthontalanság társadalmi problémájának megjelenését követően, annak kezelésére jöttek létre. Az otthonokban a gyermekek és a szülők együttesen helyezhetők el. Az intézmények működtetésének az a célja, hogy megakadályozza a családok szétesését, és lehetővé tegye, hogy a gyermekek saját családjukban nevelkedjenek.

Tanulmányunkban először részletesen bemutatjuk az intézményrendszer jogszabályi hátterét, a kutatás célját és főbb kérdéseit, valamint a vizsgálat módszerét. (A kutatás nem országos kiterjedésű, hanem a fővárosban működő családok átmeneti otthonait vizsgálja.) A továbbiakban elemezzük az intézmények infrastrukturális, személyi feltételeit, szolgáltatásait, a bekerülés okait, az elhelyezés célját, a gondozási szerződés tartalmát, a lakók kapcsolatrendszerét. Foglalkozunk az elhelyezés időtartamával, a gondozás befejezésével, a vándorlás és az utógondozás kérdésével, bemutatjuk az otthonokban élők társadalmi státuszát, az intézmények vezetőinek és lakóinak véleményét a gondozás hatékonyságáról. Felsoroljuk azokat az észrevételeket, amelyeket az intézményvezetők fogalmaztak meg a családok átmeneti otthonának mint intézményi formának a működési problémáival és fejlesztési lehetőségeivel összefüggésben. Végül összegezzük a kutatás legfontosabb megállapításait.

A családok átmeneti otthonának kialakulása, jogszabályi háttere

A családok átmeneti otthonának intézménye – ezzel az elnevezéssel – 1997-ben a gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. tv. (a továbbiakban: gyermekvédelmi törvény) hatálybalépésével jött létre. A már korábban működő, családokat is befogadó intézmények, illetve anyaothonok ekkor váltak külön a hajléktalanellátástól. Ezeknek az intézményeknek a működését 1997-ig a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. tv. (a továbbiakban: szociális törvény) szabályozta.

Attól, hogy az intézmény átkerült a gyermekvédelem rendszerébe, a szakemberek azt remélték, hogy a gondozott családok élete jelentősen változni, javulni fog. Fontosnak tartották a családok átmeneti otthonának gyermekvédelmi törvényben történő jogi szabályozását azért is, hogy felhívják a társadalom figyelmét az egyre nagyobb számú, családban élő hajléktalan gyermekek kilátástalan sorsára.

A gyermekvédelmi törvény, a Magyar Köztársaság Alkotmányával összhangban, részletesen rögzíti a gyermeki jogokat. Ezek közül csak példálódzó jelleggel emelnénk ki néhányat, amelyek témánk szempontjából fontosak lehetnek:

6. § (1) A gyermeknek joga van a testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését, egészséges felnevelkedését és jólétét biztosító saját családi környezetében történő nevelkedéshez.

(2) A gyermeknek joga van ahhoz, hogy segítséget kapjon a saját családjában történő nevelkedéséhez, személyiségének kibontakoztatásához, a fejlődését veszélyeztető helyzet elhárításához, a társadalomba való beilleszkedéshez, valamint önálló életvitelének megteremtéséhez.

7. § (1) A gyermek szüleitől vagy más hozzátartozóitól csak saját érdekében, törvényben meghatározott esetekben és módon választható el. A gyermeket kizárólag anyagi okból fennálló veszélyeztetettség miatt nem szabad családjától elválasztani.

A szakemberek véleménye szerint a gyermeki jogok sérülése az átmeneti otthonokban, a gondozott családok gyermekei esetében is előfordul. Kutatásunkkal, az otthonban élő szülők és gyermekek helyzetének elemzésével, a problémák részletes bemutatásával és azok kezelésére vonatkozó javaslatainkkal a gyermeki jogok érvényesülését is elő kívánjuk segíteni.

A gyermekvédelmi törvény a családok átmeneti otthonát, mint a gyermekek átmeneti gondozásának egyik formáját, a személyes gondoskodás keretébe tartozó gyermekjóléti alapellátások közé sorolja.

A gyermekvédelmi törvény 50. § (1) bekezdése szerint az otthontalanná vált szülő kérelmére a családok átmeneti otthonában együttesen helyezhető el a gyermek és a szülője, ha az elhelyezésük hiányában lakhatásuk nem lenne biztosított, és a gyermeket emiatt el kellene választani szülőjétől.

Az 50. § (3) bekezdése alapján a családok átmeneti otthona a felnőtt és gyermek együttes ellátása során biztosítja az ellátást igénylő gyermek átmeneti gondozását, és befogadja otthontalanná vált szüleit (c. pont). Segítséget nyújt a szülőnek gyermeke teljes körű ellátásához, gondozásához, neveléséhez (d. pont), biztosítja a szülő számára a gyermekével való együttes lakhatást és a szükség szerinti ellátást (e. pont), közreműködik - a gyermekjóléti szolgálattal együttműködve - az átmeneti gondozást szükségessé tevő okok megszüntetésében, a család helyzetének rendezésében, otthontalanságának megszüntetésében (g. pont).

A családok átmeneti otthona működtetésének általános célja tehát az otthontalanná vált gyermekek és családjaik veszélyeztetettségének megelőzése, illetve a kialakult veszélyeztetettség megszüntetése, a gyermek saját családjában történő nevelkedésének támogatása.

A családok átmeneti otthonaiban az otthontalanná vált gyermekek és szüleik együttesen helyezhetők el – amint azt az intézmény megnevezése és a törvény rendelkezése rögzíti – átmeneti időtartamra. A törvényben benne rejlik az a feltételezés, hogy a családok helyzete

rendezhető, és működésük helyreállítható az adott időtartamon belül. 2003. január 1-ig a családok átmeneti otthonában való elhelyezés a gondozás alapjául szolgáló ok fennállásáig, de legfeljebb hat hónapig tartott, amely egy alkalommal, három hónappal volt meghosszabbítható. A gyermekvédelmi törvény 2003. január 1-én hatályba lépett módosítása szerint az elhelyezés tizenkét hónapra, a meghosszabbítás hat hónapra emelkedett. Ez arra utal, hogy a jogszabály módosítását előkészítő szakemberek számára is nyilvánvalóvá vált: kilenc hónap alatt a kívánt cél nem érhető el. A gondozási idő meghosszabbítása ellenére is fel kell vetnünk a kérdést: a tizenhét hónap elegendő-e, a családok átmeneti otthona pedig alkalmas-e a gondozást szükségessé tevő okok és az otthontalanság megszüntetésére?

A személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV.30.) NM rendelet szabályozza részletesen a családok átmeneti otthonának feladatait, a befogadás és elhelyezés feltételeit, az ellátás tartalmát, körülményeit és azt, hogy a családok átmeneti otthonában milyen munkakörben és milyen képesítéssel rendelkező szakembereket kell alkalmazni.

A kutatás célja, főbb kérdései

A kutatás célja, hogy bemutassa a családok átmeneti otthonaiban lakó tartósan otthontalan gyermekes családok helyzetét, gondjait és társadalmi kirekesztettségüket. Azzal a súlyos ellentmondással is foglalkozni kívánunk, hogy ezek az intézmények az átmeneti elhelyezéssel a családok többségének nem tudnak tartós, végleges megoldást nyújtani. A kiköltöző családok pedig nem kapnak megfelelő, a társadalmi integrációjukat ténylegesen elősegítő támogatásokat, segítségeket. A kutatás által feltárt adatokon keresztül pontosabban megismerhetjük az ellátottak problémáit, nehézségeit és az intézmények működésének jellemzőit, fejlesztendő területeit. Törekszünk olyan javaslatok megfogalmazására is, amelyek elősegíthetik a jelzett gondok kezelését, megszüntetését.

A program koordinátorát a pályázat benyújtására és a kutatás elvégzésére személyes motívumok is ösztönözték. Nyolc éve vezet egy anya-gyermek otthont, és a kezdetektől figyelemmel kíséri a hajléktalanellátást, az átmeneti otthonok kialakulását, változását.

Munkája során gyakran szembesül megoldatlan problémákkal, megválaszolatlan kérdésekkel. A kutatás hipotézisének megfogalmazásakor – a szakmai tapasztalatokat is felhasználva – az alábbi megállapításokból indultunk ki:

1. A gondozott családok, illetve töredék családok jelentős hányada számára a családok átmeneti otthona jelenti az egyetlen elérhető lakhatási megoldást. A családok komplex problémákkal küszködnek, általában nincs munkahelyük, tartós szegénységben élnek, s egyre inkább kiszorulnak és kirekesztődnek a társadalomból.
2. A családok átmeneti otthonába gyakran kerülnek olyan családok, amelyek otthontalanok, hajléktalanok, és a problémáik a rendelkezésre álló idő (maximum másfél év) alatt rendszerint nem orvosolhatók. Ezek a családok általában nem képesek kilépni az intézményrendszerből, egyik otthonból a másikba költöznek, „vándorolnak”.
3. A családok költözései miatt gyakran változik a környezetük, új iskolával, óvodával, bölcsődével, családsegítő és gyermekjóléti szolgálattal kerülnek kapcsolatba. Ezek a kapcsolatok többnyire időlegesek, mindig az adott intézményi körre korlátozódnak.
4. Az otthonokban a családok tekintélyes hányada hospitalizálódik. A szülők autonómiája súlyosan sérül, egyre kevésbé képesek felelősen ellátni a gyermekeik nevelésével járó feladatokat.

A kutatás egyik legfontosabb kérdése, hogy ezek a jelenségek mennyire általánosíthatóak, és milyen arányban fordulnak elő a Budapesten működő családok átmeneti otthonaiban. Az intézmények a felmerült problémákat hogyan kezelik, milyen mechanizmusokat, támogatási formákat dolgoztak ki megoldásukra, megelőzésükre?

Kutatási minta és módszerek

A kutatás keretében a Budapesten működő családok átmeneti otthonait vizsgáltuk. Ezek két típusba sorolhatók: teljes családokat befogadó otthonok, illetve egyszülős, többségében anyákat és gyermekeiket befogadó, úgynevezett: anyaothmonok. A mintánk alapja: a Nemzeti

Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCsSzi) nyilvántartásában szereplő 17 budapesti székhelyű családok átmeneti otthona. A mintavétel Budapestre korlátozódott, de ott teljes körű volt. Az összes intézményt felkerestük, egyetlen otthon kivételével minden vezetővel interjút készítettünk. A 16 interjút esettanulmányban dokumentáltuk.

Az intézményvezetők készségesen és szívesen vettek részt a kutatásban. Fontosnak tartották, hogy elmondhatják véleményüket és tapasztalatukat a családok átmeneti otthonainak helyzetéről, működéséről és a fejlesztési lehetőségekről. Az interjút általában két személy közösen készítette, strukturált interjúvázlat alapján. Az interjú célja volt, hogy tájékozódjunk az intézmény adatairól, infrastrukturális, szervezeti, személyi feltételeiről, a gondozás folyamatáról, körülményeiről, annak hatékonyságáról. Szükségesnek tartottuk ismereteinket bővíteni az utóbbi öt év legfontosabb szakmai változásairól, a lakóotthon problémáiról, eredményeiről, a családok átmeneti otthonának szociális ellátási rendszerben betöltött szerepéről; az ezzel összefüggésben felmerülő esetleges hiányosságokról, működési anomáliákról.

Azt terveztük, hogy az átmeneti otthonokban élő valamennyi család képviselőjével kitöltetünk egy kérdőívet. A lekérdezendő családok számát a rendelkezésünkre álló intézményi férőhelyadatok alapján 150 főre becsültük. Az interjúk készítése közben világossá vált, hogy a családok száma pontosan nem határozható meg. Ugyanazon mennyiségű férőhelyen kevesebb több gyermekkel rendelkező nagycsalád, és több egygyermekes család helyezhető el, így a családok száma folyamatosan változik.

A kérdéses során azokat a családokat tudtuk lekérdezni, akik aktuálisan az otthonban tartózkodtak. Az előzetes időpont-egyeztetések eredményeként a távol maradó, így a kérdésből ilyen okból kieső családok száma elenyésző volt.

Végül összesen 125 fő töltötte ki a kérdőívet a 17 családok átmeneti otthonában. (Abban az intézményben is lehetőségünk volt kérdezésre, ahol az intézményvezető nem adott interjút.) A családokra vonatkozó kérdőívet csak a család egyik felnőtt tagja, annak képviselője tölthette

ki. A válaszadó személy azonban többnyire, a kérdéstől függően, az otthonban lakó családja életkörülményeit és helyzetét is bemutatja.

A kérdőívek önkitöltősek voltak, de személyesen kerestük fel az intézményeket, így jelen voltunk a kitöltésükkor, és szükség szerint segítséget nyújtottunk a kérdések értelmezésében. A kérdőívből megismerhetjük a családok korábbi lakáskörülményeit, az otthonba kerülés okait, céljait, az elhelyezés időtartamát, annak körülményeit, azt, hogy mennyire tartják hatékonynak a családok átmeneti otthonában nyújtott szolgáltatásokat.

A kérdőívben rákérdeztünk jelenlegi társadalmi státuszukra, jövedelmi viszonyaikra, munkaerő-piaci helyzetükre, a család által tapasztalt hátrányos megkülönböztetésekre, és arra, hogy milyen terveik, elképzeléseik vannak az intézményből történő kikerülést követően.

A kérdőíveket névtelenül és önkéntesen lehetett kitölteni. Az adatok kérdezése és kezelése az adatvédelmi rendelkezésekkel összhangban történt. A kérdőíveket számítógépes feldolgozással összesítettük. Sajnos gyakran szembesültünk a családok bizalmatlanságával, ami kiszolgáltatott helyzetük miatt teljesen érthető. A kérdésekre többször nem, vagy pozitívabb módon válaszoltak, mint amit gondolnak, mint amilyen a valóságos helyzetük. A kérdőíves adatok által mutatott tendenciák ezért néhány esetben csak nagyságrendként értelmezhetők.

Készítettünk továbbá hét családi interjút (véletlenszerűen kiválasztott személyekkel), amelyekből a családok átmeneti otthonaiban élő szülők és gyermekek problémáival, jövőbeli terveivel, vélelmezett és tényleges lehetőségeivel részletesebben is megismerkedhettünk. Az interjúk a kérdőíves vizsgálattal összefüggésben felmerült problémák ellensúlyozására is alkalmasak voltak. A beszélgetések során világossá vált, hogy a szülők nem szívesen írnak le olyan véleményt, amely a későbbiekben, például a gondozási idő meghosszabbítása során esetlegesen felhasználható ellenük. Az is előfordult, hogy olvasási nehézségeik voltak, és ezért nem tudták megfelelő módon kitölteni a kérdőívet (ezt a problémát azonban szégyellték megosztani velünk). Az interjú során a kérdőív kitöltésével kapcsolatban felmerült félelem és félreértés minden esetben feloldható volt. Sajnos idő- és pénzbeli korlátok miatt nem volt

lehetőségünk több interjú készítésére, amely a kérdőíves vizsgálati adataink további mélyítését és pontosítását tette volna lehetővé.

Meggyőződésünk azonban, hogy a rendelkezésünkre álló információk alapján a családok átmeneti otthonaiban élők helyzetéről, az intézmények személyügyi feltételeiről, működési nehézségeiről reális és kellően differenciált képet kaptunk, amely alapján az otthonokat jellemző tipikus problémák, tendenciák megfogalmazhatók, néhány kritikus észrevétellel, javaslattal kiegészítve.

Az intézmények alapításának indokai és körülményei

A családok átmeneti otthonainak alapításával, létrehozásával, fenntartásával kapcsolatos adatokat elemezzük elsőként.

Ha áttekintjük az otthonok alapításának időbeli sorrendjét, akkor megállapíthatjuk, hogy az első intézmények „nagyon korán” megjelentek, és válaszoltak a láthatóvá vált szükségletekre. 1993-ban hozták létre – egy év alatt – a legtöbb, szám szerint öt intézményt Budapesten. Feltehetőleg ez összefügg a szociális törvény elfogadásával, amely a hajléktalanellátás keretében lehetővé tette az átmeneti gondozást nyújtó intézmények alapítását és biztonságos működtetését. Az otthonok tevékenységének finansziális feltételeit jogszabályi szinten első ízben a szociális törvény szabályozta. Az új otthonok létrehozásának oka döntően, mégis az volt, hogy ebben az időszakban már egyre nagyobb számban jelentek meg a hajléktalan személyek mellett az otthontalan családok is.

1. sz. tábla

Alapítás éve	Alapított otthonok száma	Alapító szervezet
1989	1	állami intézmény
1992	1	alapítvány
1993	5	egyházi szervezet,

		civil szervezet (2) önkormányzat (2)
1994	2	alapítvány, civil szervezet
1995	2	önkormányzat, civil szervezet
1997	1	önkormányzat
1999	2	önkormányzat, civil szervezet
2001	1	önkormányzat
2002	1	önkormányzat
Összesen:*	16*	

* A 17. intézményben nem készült vezetői interjú, alapítási adatai ezért nem ismertek.

A gyermekvédelmi törvény hatálybalépését megelőzően 11 otthon jött létre. 1997-ben csak egy új intézményt alapítottak, és a napjainkig összesen négy újabb intézmény létesült. Tehát az, hogy a családok átmeneti otthona átkerült a magasabb összegű normatívát biztosító gyermekvédelmi intézményrendszerbe, nem ösztönözte a kerületi önkormányzatokat és a civil szervezeteket arra, hogy nagyobb számban hozzanak létre otthonokat.

Ha az alapítók szerint vizsgáljuk az intézményeket, akkor azt látjuk, hogy a 16 intézményből 1 állami, 6 önkormányzati és 9 civil szervezet által létrehozott. Megállapítható, hogy az alapítók körében a civil szervezetek szerepelnek legnagyobb súllyal. Az első, családokat is befogadó hajléktalanotthonokat szinte kizárólag civil szervezetek hozták létre. Ez arra enged következtetni, hogy a civil szervezetek gyorsabban és rugalmasabban tudtak a szükségletekre reagálni. Az önkormányzatok a családok átmeneti otthonának működtetésével kapcsolatos kötelező feladataik ellátására gyakran ellátási szerződéseket kötnek civil szervezetekkel. Így jön létre az a helyzet, hogy a vizsgált időszakban 5 önkormányzati és 12 civil szervezet által fenntartott családok átmeneti otthona működött Budapesten.

Az első átmeneti otthonok kizárólag nőket és gyermekeket fogadtak be. Már korán, 1993-ban megnyílt két teljes családok elhelyezésére alkalmas intézmény is. Jelenleg egyetlen olyan átmeneti otthon működik, ahol kizárólag kétszülős családokat helyeznek el. Két másik intézményben túlnyomórészt kétszülős családok élnek. Hat átmeneti otthon az igényeknek megfelelően egy és kétszülős családokat egyaránt befogad, továbbá van hét anyaothoton, ahol

csak az anyáknak és a gyermekeknek az elhelyezésére van lehetőség. Az anyaotthon speciális típusa a bántalmazott nőket és gyermekeiket elhelyező, nem egy esetben elrejtő átmeneti otthon. Erre a szolgáltatásra nagy szükség van, a túljelentkezés jelentős, mivel nagyobb biztonságot nyújt a bántalmazott anyáknak és gyermekeknek, mint a többi otthon.

Fontos kérdés, hogy a meglévő intézményi struktúra (egyszülős vagy kétszülős elhelyezés) mennyiben illeszkedik az otthontalan családok igényeihez, illetve összetételéhez. Ebből a szempontból a következőkben azt vizsgáljuk, hogy az intézmények milyen szükségletfelmérés alapján jöttek létre.

A megkérdezett intézményvezetők közül csak kettőnek volt tudomása arról, hogy az alapítást megelőzte valamilyen igényfelmérés. A többi esetben a szociális ellátás köréből származó információk szolgáltatottak alapot a szükségletek felismerésére. Így a családsegítő központok is érzékelték az otthontalanná vált családok megoldatlan helyzetét. Leginkább azonban a hajléktalanellátásban merült fel problémaként az anyák vagy a szülők gyermekekkel közösen történő elhelyezése. Az egyes kerületek saját szociális rendszerük jelzései alapján ismerték fel az igényt, és egyházak, civil szervezetek segítségét kérték a helyzet megoldásához.

Előfordult, hogy más profillal működő intézményben vált nyilvánvalóvá az otthontalanná vált családok elhelyezésének a szükségessége. Például a rákospalotai Leánynevelő Intézetben azt tapasztalták, hogy megoldatlan az állami gondoskodásból kikerült fiatal anyák gyermekeikkel történő elhelyezése. Ezért úgy döntött az intézmény vezetése, hogy a szervezet tevékenységét anyaotthoni ellátással bővíti. A Menedék Alapítvány női hajléktalan szállóján, pedig az az igény merült fel, hogy a gyermekükkel együtt is fogadjanak be nőket. Ezért a szolgáltatásaikat ilyen irányban kibővítették.

Az intézmények infrastrukturális feltételei, szolgáltatásai

A kialakult átmeneti otthoni hálózat rendkívül vegyes képet mutat. Az egyes intézmények adottsága, elhelyezkedése, mérete, belső kialakítása szélsőségesen eltér egymástól. Kisméretű családi ház, sok száz négyzetméteres régi gyermekintézmény, nyitott folyosós bérház, régi iro-

daépület és imaház szerepelnek azok között az építmények között, amelyekben jelenleg átmeneti otthonok működnek.

A lakók által egyéni vagy közösségi célokra használható terek méretében tehát rendkívül nagy különbségek találhatók. Az egy főre jutó alapterület a legszűkösebb használható területtel rendelkező otthonban 5,5 m², ezzel szemben van olyan otthon is, amelyben egy főre 34 m² lakótér jut (közösségi és egyéni együtt).

Az intézmények törekedtek arra, hogy a lakók számára megfelelő életkörülményeket biztosítsanak. A kialakult nagyon nagy különbségek jelentős részben az épületek építészeti adottságaiból erednek, de befolyásolja a fenntartó szemlélete is. Főként az, hogy mit tart elsődlegesen szempontnak a felvétel és a gondozás során. Azt-e, hogy az elhelyezett családok nyugodt, viszonylag tágas, egymást kevésbé zavaró körülmények között élhessenek, vagy hogy az erőteljes túljelentkezés miatt, ugyan rosszabb feltételek mellett, de több családnak nyújthasson fedelmet.

A 15/1998. (IV.30.) NM rendelet 70. § (4) bekezdése szerint a családok átmeneti otthonában biztosítani kell az éjszakai és nappali tartózkodásra, a személyi tisztálkodásra, az étkezésre, közösségi együttlétre szolgáló helyiségeket. Ez a követelmény az intézmények működési engedélyének feltételei között is szerepel, de a gyakorlati megoldásokban szintén nagyok a variációk.

Szélsőséges helyzeteket tapasztaltunk: láttunk olyan konyhát, amelyre 29 ellátott jutott; vannak olyan otthonok, amelyben 7-10 család osztozik egy közepes vagy kisméretű konyhán, de találtunk olyan átmeneti otthont is, ahol minden család külön konyhával rendelkezik. A fürdőszobák tekintetében nagyon hasonló a helyzet. Van otthon, ahol 7 család (20 fő) használ közösen egy fürdőszobát, míg két intézményben minden családnak saját fürdőszobája van.

Az otthonokban a szobák mérete túlnyomórészt csak az alvás céljaira felel meg. Játsszani, tanulni, tévét nézni vagy csak kötetlenül együtt lenni az ágyak szélén ülve nem igazán lehetséges. Ezért a legtöbb intézményben a lakószobákon (hálósobákon) kívül egyéb közös

használatú helyiségeket alakítottak ki. Ebben a vonatkozásban is nagyon eltérő adottságúak az intézmények. Például az egyik otthonban 10-12 család számára – az udvart leszámítva – csak a konyha jelenti a hálósobán kívüli tartózkodási lehetőséget, itt nézhető, többnyire állva a televízió is. Az ellenkező végtel az, amikor az otthon három méter széles, több mint tíz méter hosszú folyosóján tanulhat rossz időben kerékpározni a kisgyerek.

A tizenhat otthonból tizenegyben van nappali vagy társalgó. Nyolc otthon rendelkezik a gyermekek számára játszósobával. Kettőben van külön étkező, és egy otthonban könyvtár, tanterem és kápolna gazdagítja a lakóknak a szolgáltatások sokféleségét.

A lakók számára is feltettük a kérdést, „milyen közösségi tereket használnak az otthonban?”. Egy család több általa használt helyiséget is megjelölhetett.

2. sz. tábla

Az otthonokban használt közösségi terek	Válaszok száma	Előfordulások sorrendje	Előfordulások aránya
Kert	87	1.	69,60
Étkező	84	2.	67,20
Társalgó	79	3.	63,20
Gyermekjátszósoba	63	4.	50,40
Gyermekjátszótér	52	5.	41,60
Tanulósoba	12	6.	9,60
Mosókonyha	11	7.	8,80
Konyha	3	8.	2,40
Díszterem	2	9.	1,60
Látogatósoba	2	10.	1,60
Kápolna	1	11.	0,80
Válaszadók száma: n=125			

A legtöbben a kertet (udvart) használják. A lakók, különösen a gyermekek életminősége szempontjából nem közömbös, hogy az otthon rendelkezik-e udvarral, kerttel. Ez a vála-

szokból is egyértelműen lemérhető. Az egyik otthonban egyáltalán nincs udvar, sem kert, de ez az egyetlen krízisotthon a fővárosban, amelyben a családok napközben nem tartózkodnak az intézményben. Egy másik belvárosi átmeneti otthon csak kicsi, lebetonozott udvarral rendelkezik. A többi intézményben azonban van kisebb-nagyobb kert vagy udvar, amelyekben mindenütt található néhány udvari játék vagy homokozó. A Máltai Szeretetszolgálat Szatmár utcai, kizárólag teljes családokat befogadó otthonának fővárosi viszonylatban is nagyon korszerű, kiválóan felszerelt, biztonságos játszótere van, amelyet a környék lakói is használhatnak.

A második leggyakrabban említett közösségi tér az étkező, ami majdnem mindenütt a konyhában található. Az étkező után a legnagyobb arányban a társalgót és a gyermekjátékszobát említették a kérdezettek. Ahhoz képest, hogy gyermekjátékszoba kevesebb otthonban van, mint társalgó, a válaszok arányából az következik, hogy a szülők nagyon nagy jelentőséget tulajdonítanak ennek a helyiségnek, tehát fontos igényt elégít ki. Keveseknek jutott eszébe a kápolna, a díszterem vagy a látogatószoba, míg néhányan a mosókonyhát is a közösségi élet céljaira szolgáló helyiségek közé sorolták.

Külön sajátosság, hogy az egyik átmeneti otthonban belső óvoda, egy másikban belső bölcsőde áll az anyák rendelkezésére (anyaotthonok). Az a vezető, akinek az intézményében a belső óvoda működik, a szakmai tapasztalatai alapján jelezte, hogy a belső óvoda ugyan kényelmes megoldás az anyák számára, de sajnos tovább erősítheti az átmeneti otthonokban élő gyermekek szegregációját.

A 15/1998. (IV.30.) NM rendelet 70. § (3) bekezdése rögzíti, hogy az egyes családok elhelyezésére külön lakószobát kell biztosítani. Csak a szociális válsághelyzetben lévő várandós anyák helyezhetők el gyermekük születéséig közös lakószobában. Öt intézményvezető ismerte el az interjúkészítés során, hogy ennek az előírásnak nem minden esetben tesz eleget, sőt olyan otthonok is vannak, ahol gyakorlatilag általános a kisebb családok összeköltöztetése. Az intézmények elsősorban anyagi okok miatt kényszerülnek erre, mert amennyiben nem töltik fel a férőhelyeket, a normatív támogatás arányos részét vissza kell fizetniük. A visszafizetés elkerülése olyan módon lehetséges, hogy a többgyermekes

családokat előnyben részesítik az egygyermekesekkel szemben, másik megoldás két család közös szobában történő elhelyezése.

Mint ahogy ezt már több ízben említettük, a férőhely, alapterület és normatív támogatás összefüggései miatt az otthonokban a családok nagyon eltérő körülmények között lakhatnak. Az intézmények megpróbálnak „humánus” elhelyezést nyújtani, de ennek a megítélése intézményenként más és más. A lakószobák és férőhelyek arányára álljon itt két példa: az egyik helyen 28 férőhelyet alakítottak ki 7 szobában, a másik otthonban a 30 férőhely 14 szobában található.

A családok képviselőjétől megkérdeztük, hogy hány m² –es szobában helyezték el őket.

A válaszadók által kitöltött kérdőívekben szereplő adatok szerint az egyik otthonban hét darab 12-20 m²–es szobában 11 család él. Másutt is előfordul, hogy 12m²–en 2 család, 5 fő lakik együtt. Ugyanakkor találunk arra is példát, hogy egy öttagú család 50m²–es szobában van elhelyezve. (A lakók nem minden esetben tudták megmondani, hogy az általuk használt szoba mekkora. Ilyen esetekben előfordult, hogy megkérdezték az otthon munkatársától, de volt, hogy csak találgattak. Ezért a válaszaikat nem tekinthetjük teljesen megbízhatónak. Az adatok azonban a nagyságrendeket így is jól szemléltetik.)

3. sz. tábla

A szobák alapterülete m²-ben	Családok Száma	Az előfordulás %-ban
12-nél – félszoba - kisebb	51	43,22%
13-20 között	51	43,22%
21-30 között	12	10,17%
31 felett	4	3,39%
Válaszadók száma:	118	100,00%

Az otthonok túlnyomórészt kisméretű szobákkal rendelkeznek. A lakók közel fele (43%) 12 m² –nél kisebb szobában lakik, és nagy többségük, 86 százalékuk 20 m² alatti szobában él. A 20-40 m² közötti szobák aránya 14 százalék.

Több információt nyújt azonban az a táblázat, amely a lakószoba mérete mellett az együtt lakók számát is megmutatja.

4. sz. tábla

A szoba mérete (m ²)	A szobában lakók száma (fő)								családok száma összesen
	1	2	3	4	5	6	7	8	
5			1	1					2
6		1	2						3
8		1	1	1					3
10		6	4	3		1			14
12		5	7	11	3	1	1		28
14					1	1			2
15		3	2		1				6
16		2	2	6					10
17			1						1
18		1	4	3	1	1			10
20	1	2	5	7	6		1		22
21			1						1
24			1	1	1	1			4
25			1	1					2
28				1					1
30					2			2	4
39					1				1
40				1					1
42			1						1
50					1				1
Családok száma:	1	21	33	36	17	5	2	2	n=117

22 család lakik saját bevallása szerint 12m^2 -nél kisebb szobában. Ez lehetséges, mert négy vezető mondta, hogy az intézményében 8-9-10 m^2 -es szobák is vannak.

Legtöbben 12m^2 -es szobában laknak (28 család), közülük 11 család azt jelezte, hogy a 12-m^2 -en 4 személy lakik együtt. Ez elég zsúfolt elhelyezés, nem beszélve arról, hogy ugyanekkor helyen állítólag öten, hatan, sőt heten is élnek. A lakók 45 százaléka negyed, illetve ötöd magával lakik egy szobában, vagyis sokan élnek viszonylag zsúfolt körülmények között.

Általában a legtöbb otthon a családtagok számához igazodva emberi léptékű elhelyezést igyekszik biztosítani, amelynek azonban a fent említett körülmények szabnak olykor kemény kereteket. Az adatok összevetéséből jól látható, hogy mennyire különböző feltételek között működnek az otthonok. Attól függően, hogy melyik otthonba sikerül bejutnia egy családnak, nagyon eltérő színvonalú szolgáltatást kaphat. Mindez jelentős alkalmazkodást követel meg

azoktól a családoktól, akik tartós lakhatási problémájuk miatt intézmények közötti „vándorlásra” kényszerülnek.

A családok átmeneti otthonainak többségét önkormányzati tulajdonú, megürült, vagy funkcióját veszített épületekbe telepítették. Ritkábban a civil szervezetek vagy egyházak ingatlanjait használták fel erre a célra. Általában nem a funkcióhoz választották a helyszínt, hanem meglévő üres önkormányzati épületbe vagy olcsón megvásárolható ingatlanba helyezték el az intézményeket. Mindössze három otthonnak van új, erre a funkcióra tervezett épülete.

Arra a kérdésre, hogy az otthon épülete mennyire alkalmas a feladata ellátására, hat intézményvezető válaszolta, hogy az intézményének épülete nagyon jó vagy kiváló. Hat vezető a funkcióra alkalmasnak tekinti az általa vezetett otthont, ketten azt állítják, hogy a jelenlegi körülmények között csak korlátozottan tudják ellátni a feladatukat. Az egyikük véleménye az, hogy az otthon felújítás után alkalmassá válna a funkciójára, a másik vezető szerint azért nem jó az intézménye, mert zsúfolt, és hiányoznak a közösségi terek. Létszámcsökkentéssel és néhány lakószoba közösségi helyiséggé történő átalakításával a helyzet javítható lenne. Az információk birtokában nem minden pozitív intézményvezetői értékeléssel tudunk egyetérteni. A fenti táblázatok adatai azt mutatják, hogy a családok – több otthonban is – zsúfolt körülmények között vannak elhelyezve.

Az intézményvezetőknek többnyire az a véleményük, hogy az ingatlan és az épület elhelyezkedése is alkalmas a feladat ellátására. Ez tapasztalataink szerint csak néhány esetben igaz, a pozitív értékelés háttérében inkább az áll, hogy az évek során megszokták és elfogadták az intézmény helyét. Többen utaltak arra, hogy a családi házas, nyugodt környezet ideális a családok számára, és a szomszédok is többségében elfogadják az otthonok közelségét és a családok jelenlétét. Arról kevesebben beszéltek, hogy ezek a többnyire külső kerületekben lévő intézmények elhelyezkedésük miatt milyen nehézséget jelenthetnek a munkahelyek tekintetében, illetve az egyéb ügyintézés, hivatalos és személyes kapcsolattartás vonatkozásában a családoknak.

Megkérdeztük az intézményvezetők véleményét az épületek állapotáról, felszereléseiről és berendezéseiről. Két vezető állította azt, hogy az épület állaga kifejezetten rossz, hárman tartják kitűnőnek, a többiek jónak vagy megfelelőnek. A felszereltség két otthonban nagyon jó, sőt „túl jó”. Ugyanez a két otthon ítéli úgy, hogy a berendezéseik is kitűnőek. A többiben a felszereltség jó vagy átlagos, míg a berendezéseiket többen tekintik elhasznátnak vagy lelakottnak.

A lakók kérdőívében szintén tettünk fel kérdéseket arra vonatkozóan, hogy megítélésük szerint milyenek az otthonban a lakhatás körülményei. Arra a kérdésre, hogy „Mennyire elégedett az intézmény felszereltségével?” 58 személy, azaz 46 százalék azt a választ adta, hogy nagyon elégedett. A következő kérdésre, hogy a saját szobájának a berendezéséről mi a véleménye, 60 személy, 48 százalék válaszolta, hogy nagyon elégedett vele. Ez azt tükrözi, hogy az intézmény lakói az intézményvezetőknel is elégedettebbek az otthonok felszereltségével és berendezésével.

Miért kaptuk ezt a magas „elégedettséget” mutató arányt? Az otthonok légköre, a lakók hangulata nem minden esetben igazolta ezt a jó állapotot. Elképzelhető, hogy a lakók számára az intézmény sokkal jobb tárgyi körülményeket tud biztosítani, mint amit a korábbi életükben tapasztalhattak. Valószínűleg sok esetben emiatt voltak elégedettebbek.

Lehet azonban, hogy a kérdőív kitöltésekor nem voltak elég biztosak abban, hogy az intézményvezető valóban nem fogja elolvasni azokat. Tarthattak attól is, hogy kedvezőtlen benyomást keltenek, ha elégedetlennek mutatkoznak. Erre utal az a jelenet, amikor a kérdőívek kitöltésével egy időben készítettünk vezetői interjút, és az egyik szülő az irodába bekopogva azt kérdezte a vezetőtől, beleírhatja-e a kérdőívbe, hogy mi hiányzik számukra.

Ez utóbbi feltevést támasztják alá azok az adatok, amelyek arra vonatkoznak, hogy megítélésük szerint konkrétan milyen berendezések hiányoznak az otthonból. Erre a kérdésre is nagyon sokan, 33 válaszadó személy, azaz 32 % azt válaszolta, hogy semmi nem hiányzik. Később azonban sok mindent felsoroltak hiányként, nemcsak a berendezéseket és felszereléseket, hanem a helyiségek és a tér hiányát is. A megelégedettséget kifejező 26%

mellett közel 60 százalékban jeleztek alapvető ellátás körébe tartozó hiányosságokat. Például a gáztűzhely, a gyermekjátékok, a játszóhely, a bútor, a takarítóeszközök, a konyhafelszerelések, a fürdőszoba-felszerelések és a hűtők hiányát.

5. sz. tábla

Az otthonokban leginkább hiányzó berendezések	Említések száma	Az említések sorrendje	Az előfordulások aránya (%)
semmi sem hiányzik	33	1.	26,4
konyhai felszerelések	19	2.	15,2
mosógép	15	3.	12,0
játszótér, játszószoba, játékok	15	4.	12,0
bútor, felszerelési tárgyak	13	5.	10,4
fürdőszoba, és fürdőszoba felszerelései (tükör)	7	6.	5,6
gyerekellátáshoz szükséges eszközök	4	7.	3,2
szórakoztatóeszközök (tévé)	4	8.	3,2
takarítóeszközök	4	9.	3,2
egyéb tárolóhelyiség	3	10.	2,4
kábeltévé	2	11.	1,6
tér hiányzik	2	12.	1,6
kondiszoza	2	13.	1,6
gáztűzhely	2	14.	1,6
mosógép, hűtő saját használata	2	15.	1,6
szárítóhelyiség	2	16.	1,6
saját zuhanyozó	1	17.	0,8
udvar füvesítése	1	18.	0,8
hőszigetelő	1	19.	0,8
saját szórakoztatóeszközök, tévé	1	20.	0,8

rádió			
szagelszívó	1	21.	0,8
Válaszadók összesen: n=103			

Hasonlóan alakul a „Melyik tárgyaknak, felszereléseknek a legrosszabb az állapota?” kérdésre adott válaszok sora.

6. sz. tábla

A legrosszabb állapotú berendezések az otthonokban	Említések száma	Az előfordulások sorrendben	Az előfordulások aránya (%)
berendezési (bútor) tárgyak	25	1.	20,0
mosógépek	24	2.	19,2
nincs ilyen	21	3.	16,8
fürdőszoba-WC berendezései	19	4.	15,2
gáztűzhely, villanytűzhely	16	5.	12,8
nyílászárók, kapcsolók állapota	8	6.	6,4
gyerekbútorok, játékok	6	7.	4,8
háztartási eszközök	5	8.	4,0
takarítóeszközök	4	9.	3,2
szórakoztatóeszközök (tévé)	3	10.	2,4
fűtésrendszer	2	11.	1,6
mosogató	2	12.	1,6
csaptelepek, lefolyók	2	13.	1,6
tisztasági festés-mázolás, burkolat	2	14.	1,6
ágynemű	1	15.	0,8
emésztő, csatorna	1	16.	0,8
Válaszadók összesen: n = 103			

A válaszadók majd 17 százaléka szerint nincs rossz állapotú felszerelés, ugyanakkor 19 százalék állítja, hogy a mosógépek rosszak, 13 százalék szerint a tűzhelyek, 15 százalék a fürdőszoba felszerelését tartja javításra, cserére szorulóknak, míg 20 százalék elégedetlen a bútorok állapotával, és még további hibák felsorolása következik.

Összegezve, mind az intézményvezetők, mind az ellátottak általánosságban elégedettek az ellátás tárgyi körülményeivel, az otthonok állapotával, berendezettségével és felszereltségével, annak ellenére, hogy számos hiányosság is említésre kerül. Ez annak ellenére van így, hogy az egyes intézmények ellátottságának színvonalában nagyon lényeges eltérések tapasztalhatók. Jelenleg nincs egységes előírás arra, hogy a családok átmeneti otthonának létesítéséhez milyen közösségi terekkel, berendezéssel, felszereléssel kell rendelkezni. Talán a magas túljelentkezés miatt még nem fogalmazódott meg sem a szolgáltatást nyújtók, sem az igénybevevők részéről, hogy értékelni kellene az ellátás minőségét és színvonalát. Az otthonok elégedettek, hogy a jelentkezők egy részét be tudják fogadni, a rászorulókat pedig, hogy elhelyezést nyernek.

Arra a kérdésre, hogy megítélése szerint az elmúlt öt évben változott-e az ellátás színvonala, az intézményvezetők közül 13 egyértelműen azt állította, hogy javult. Egyikük sem mondta, hogy romlott a színvonal, és mindössze hárman értékelték úgy, hogy alapvetően nem változott az ellátás.

Az ellátás pozitív változását a szolgáltatások bővítésével, az otthonok tárgyi feltételeinek és szakmai munkájának javulásával indokolták.

„Nyitottabbá vált az intézmény, fontosabbá vált a családgondozás.”

„Teljes festés, linóleumcsere, konyhabútorcserét végeztünk.”

„Fürdőfelújítás, konyhafelújítás.” „Tetőtér-beépítés történt.”

„Bővültek a szolgáltatásaink, bábszakkör, zene és kézműves foglalkozások vannak.”

„Személyiségfejlesztő csoportot indítottunk.”

A példákat lehetne tovább sorolni, ezek valóban jól illusztrálják a minőségi változásokat.

Alapvetően pozitív az a tendencia, hogy az intézmények a gyermekvédelmi ellátás keretében évről évre magasabb normatívát kapnak, ez az ellátások színvonalának emelkedését is elősegíti. Az épületek állapotának megőrzése, a tárgyi felszerelések és berendezések felújítása, pótlása azonban a növekvő normatívából sem fedezhető, ehhez pluszforrásokra, a fenntartó támogatására és pályázati pénzekre lenne szükség.

A működtetés személyi feltételei

Az intézményvezetők az ellátás színvonalának javulását több esetben összefüggésbe hozták az otthonok személyi feltételeinek változásával.

Arra a kérdésre, hogy a munkatársak képzettsége megfelelő-e a feladatuk ellátásához, minden esetben igenlő választ kaptunk. Az intézményvezetők egy kivétellel szakirányú felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, legtöbbjük szociális munkás diplomával (is). A családgondozó munkakörökben mindenütt szociális munkás vagy szociálpedagógus végzettségű szakembereket alkalmaznak, néhány esetben jelenleg még a tanulmányaikat végzik a két szak valamelyikén a gondozók.

Az otthonok többségében a jogszabályi rendelkezéseknek megfelelő munkakörökben, és az előírt létszámban dolgoznak az alkalmazottak. A 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet előírja, hogy a családok átmeneti otthonában az intézményvezetőn kívül 12-25 férőhely esetén 3 fő szakgondozót, gondozót és 2 fő családgondozót kell alkalmazni, a 25-40 férőhelyes intézményekben, pedig 4 fő szakgondozót, gondozót és 2 fő családgondozót. Ezen kívül azt is rögzíti a rendelet, hogy otthononként heti 5 órában pszichológiai tanácsadót és jogászt is foglalkoztatni kell. Három otthonban alkalmaznak az előírtnál kevesebb számban családgondozót, itt a gondozók aránya magasabb, akik szociális, illetve pedagógiai asszisztensi képesítéssel rendelkeznek.

Az intézményvezetők elmondták, hogy a képzett szakemberek száma magas, tehát nem nehéz megfelelő végzettségű munkatársat találni. Ezzel szemben négy vezető is felhívta a figyelmet arra, hogy a frissen végzett, fiatal szakemberek felkészültsége, szaktudása között túlságosan nagy különbségek vannak. Ezek a különbségek alapvetően a képzőintézmény oktatási-, képzési színvonalát tükrözik. Megnevezték konkrétan azokat a felsőoktatási intézményeket, ahonnan szívesen alkalmaznak friss diplomásokat, és azokat is, amelyeknek a végzett hallgatóit nem, vagy csak fenntartásokkal veszik fel.

A vezetők közül többen említették, hogy szívesen alkalmaznának nagyobb számban gyermekfelügyelőt, illetve éjszakás gyermekfelügyelőt. Erre azért lenne szükség, mert több intézményben a magasan képzett szakemberek tartanak éjszakai ügyeletet, ezzel csökkentve a „hasznosabb” napközbeni munkaidejüket.

Meglepően sok otthonban nincs pszichológus. Csak 5 otthon alkalmaz saját maga pszichológust, 11 otthonban nincsen ilyen szakember. Ez utóbbiak közül mindössze háromban jelezték, hogy szükség lenne rá. Az egyik otthon pénz, a másik kettő pedig megfelelő szakember hiánya miatt nem rendelkezik pszichológus munkatárssal. Több intézményvezető is elégségesnek tartja, hogy a kerületében a családsegítő szolgálat, illetve a nevelési tanácsadó megfelelő szakemberéhez irányítják a családokat.

Hasonlóan alakult a helyzet a jogász, illetve a jogi segítségnyújtás vonatkozásában. Az intézmények nagyon kis hányadában alkalmaznak jogászt. A nagyobb civil szervezetek a központjaikban foglalkoztatnak ilyen szakembereket, akik ugyan nem jelennek meg személyesen az otthonokban, de tanácsadással, egy-két intézményben jogi képviselettel is segítik a lakókat jogaik érvényesítésében. A többi intézményben a gyermekjóléti szolgálatot nevezték meg, mint lehetőséget a jogi segítség elérésére.

Néhány intézményben a jogszabályban megnevezett személyzet mellett foglalkoztatnak más munkatársakat is: védőnőt, fejlesztőpedagógust, családterapeutát, orvost.

Több otthonban találkoztunk gondnok vagy karbantartó munkakörrel. Valószínűleg az épületek és a berendezések folyamatos gondozása, karbantartása olcsóbban megoldható egy állandó munkatárssal, mint a szakmunkák külső megrendelésével. Az intézmények erre a problémára is többféle, rugalmas megoldást találtak. Van, ahol a gondnok egyúttal adminisztrátor, és az üzemeltetés mellett bizonyos titkárnői feladatokat végez, másutt éjszakai ügyeletet lát el.

Két otthonban szívesen alkalmaznának óvónőt, és egy-egy intézményben említették, hogy szükség lenne védőnőre, illetve fejlesztőpedagógusra.

Két intézményvezető a jogszabályokat merevnek tartja, több szabadságot igényelnének annak eldöntéséhez, hogy milyen munkaköröket létesíthetnek, illetve milyen arányban alkalmaznák a különböző (közép- illetve felsőfokú) képesítéssel rendelkező segítő szakembereket.

A jelentkezés okai, a bekerülés feltételei és az elhelyezés célja

Az egyes intézmények működésének nagyon lényeges eleme, hogy kik és milyen módon kerülhetnek be az otthonba. Az intézmény ideológiája és a fenntartó szándéka határozza meg döntően azt, hogy a klienskör mely csoportjaival foglalkozik az otthon. Ettől függ a jelentkezések fogadása, a kiválasztás szempontja, módja és folyamata.

Az otthonokba a kliensek közvetlenül, vagy más intézmény közvetítésével jelentkezhetnek. Két önkormányzati fenntartású otthonba kizárólag a gyermekjóléti szolgálaton keresztül lehet jelentkezni. Kettőbe – 80-90 százalékban – szintén a gyermekjóléti szolgálat vagy a kerületi családsegítő közvetítése útján kérhetik felvételüket a rászoruló, csak rendkívüli esetben fogadnak „utcáról” jelentkezőt. Egy civil szervezet átmeneti otthonába csak akkor lehet bekerülni, ha ugyanannak a szervezetnek „első lépcsőként” működő otthonában bizonyos időt (átlag 6 hónapot) már eltöltött az igénylő család. Ezekben az otthonokban a „szűrés” nem az intézményen belül történik, mivel azt a közvetítő szervezet már helyettük elvégzi.

A többi otthonban elfogadják a közvetlen és a közvetett (segítők vagy jelzőrendszeren keresztüli) jelentkezést, ami történhet telefonon, személyes megjelenéssel vagy levélben. A felvételt mindenütt személyes beszélgetés előzi meg. Ez alól csak a nagy távolságban lakó, vidéki jelentkezők mentesülnek. A jelentkezőket regisztrálják, de a legtöbb otthonban nincs várólista. Valójában nem tisztázott, hogy az intézmények hogyan kötelesek nyilvántartani a kérelmeket, a telefonon, személyesen történő jelentkezéseket. Néhány intézményben vezetnek előjegyzési listát, de a legtöbb helyen nem. Van olyan intézmény, ahol a szerencsén is múlik, hogy felveszik-e a jelentkezőt az otthonba. Ha férőhely-üresedés időszakában jelentkezik, akkor bekerülhet abba a körbe, akiket személyesen meghallgatnak, akik közül választanak. Ha nem, akkor hiába súlyosan rászorult, nincs sok esélye, hogy bejusson az intézménybe.

Négy otthon kizárólag kerületi illetőségű, az adott kerületben állandó lakcímmel rendelkező, esetleg más okból az önkormányzat által illetékesnek elismert kliensek jelentkezését fogadja el. Közülük három önkormányzat által fenntartott otthon, a negyedik egy – önkormányzatokkal ellátási szerződéses viszonyban álló – civil intézmény. Hat intézmény jelöli meg a felvételi szempontok között a kerületi illetékességet olyan formában, hogy az ott lakók mindenekelőtt elsőbbséget élveznek, és más illetékességű jelentkezőt csak másodsorban, a fennmaradó helyekre fogadnak be. Hét otthonban a bekerülés nincs összefüggésben a lakóhelyi illetékességgel, úgynevezett országos befogadó körzetűek. Budapestről vagy vidékről egyaránt lehet jelentkezni, és ezekbe az otthonokba általában a lakcím nélküli hajléktalanok is felvételt nyerhetnek.

Az otthonok nyilvántartják a jelentkezések okait. A tizenhét otthon közül a már említett bántalmazott anyák otthona kizárólag az ilyen ok miatt jelentkezőkkel foglalkozik. A főváros egyetlen krízisotthona elsődlegesen szintén bántalmazott családokat fogad be. Ezért csak a többi tizenöt átmeneti otthonban regisztrált okokat célszerű megvizsgálnunk. Az alábbi felsorolásban a sorrend a gyakoriságot jelzi, a zárójelben szereplő szám pedig azt, hogy az adott ok hány otthonban jellemző.

Otthontalanság (15)

Bántalmazás (10)

Szülőktől való leszakadás, önállósodás (7)

Krízis (6)

Volt állami gondozott (5)

Családegyesítés (4)

Válás, kapcsolat romlása miatti szétköltözés (2)

Albérletet nem tudják fenntartani (2)

Lakásmaffia áldozatai lettek (1)

Munkahelykeresés miatt a fővárosba költözés (1)

Szegénység (1)

A listát az otthontalan családok vezetik, és minden intézményben az otthontalanságot említik a jelentkezők leggyakoribb okaként. Az általános megközelítés szerint azokat a családokat tekintik otthontalannak, akiknek nincs lakásuk, nincsenek olyan rokonaik, barátaik, akik tartósan be tudnák fogadni őket, saját erejükből nem képesek megoldani a lakhatásukat, és ez az állapot már huzamosabb ideje fennáll. Az egyes kategóriák azonban átfedik egymást. Az otthontalanok csoportjába tartoznak tulajdonképpen a „volt állami gondozottak” is, de az intézményvezetők közül öten külön kategóriába sorolták őket. Talán azért, mert ezek a jelentkezők általában teljesen magukra vannak utalva, nincsenek támogató kapcsolataik, és az állami gondoskodás megszűnése után szinte törvényszerűen kerültek ebbe a helyzetbe.

A szülőktől való leválás, önállósodás nem a serdülőkori önállósodási törekvésekre utal, hanem azokat a fiatalokat foglalja magában, akik családot alapítottak, gyermeket szültek, de még nem tudtak elköltözni a szüleiktől. Szinte minden esetben arról van szó, hogy nagyon kicsi lakásban nagyon sok ember élt együtt, ami egy idő után a kapcsolatok elmergesedéséhez vezetett, tarthatatlanná vált, de a helyzet kezelésére nem találtak megoldást.

„A lakásmaffia áldozatai lettek” névvel jelölt csoportot az otthontalanok kategóriájába is sorolhatnánk. Ezek a családok már korábban kerültek ellehetetlenült helyzetbe, szinte mindegyik esetben a lakásuk eladásától remélték, hogy sikerül kilábalniuk a nehézségekből, ehelyett azonban még kilátástalanabb körülmények közé kerültek.

A munkahelykeresés céljából fővárosba költözők esetében viszont gyakran van rokoni háttér, előfordul, hogy lakással is rendelkeznek, de messze vidéken, ahol a megélhetésük nem biztosított.

Az albérlet megszűnése miatt felvételre jelentkezők heterogénebb csoportot képeznek. Számos család még soha nem rendelkezett saját tulajdonú vagy önkormányzati lakással. Hosszabb ideje éltek már önállóan albérletekben, mivel megfelelő keresettel rendelkeztek, képesek voltak előteremteni az albérleti díjat és a létfenntartás költségeit. Valamilyen kedvezőtlen esemény következtében, általában a munkahely elvesztése miatt később kénytelenek voltak feladni a kialakult életvitelüket, így kerültek a családok átmeneti

otthonába. Ezekre a családokra jellemző, hogy ha az átmeneti elhelyezés alatt találnak munkalehetőséget, akkor visszanyerhetik korábbi státusukat, egyensúlyi helyzetüket. Ha viszont hosszabb ideig munkanélküliek maradnak, akkor könnyen átkerülhetnek a tartósan otthontalanok közé.

Az albérletet elvesztők másik, népesebb csoportja az előbbitől eltérően létbizonytalanságban, a hajléktalanság határán próbált megkapaszkodni. Az a jövedelem, amit meg tudtak szerezni, hosszabb távon nem fedezte az albérlet és a megélhetés költségeit. Sokan laktak közülük már átmeneti otthonokban vagy hajléktalanszállón. Próbálkozásaik az önálló élet megteremtésére nem jártak sikerrel, ezek a családok nem átmeneti nehézséggel küzdenek, ők tartósan otthontalanok.

A krízist, mint bekerülési okot, hat intézményben is említették. A fogalmat azonban az egyes intézményvezetők eltérően értelmezték. Többen használták a szociális krízis kifejezést, ezt a fogalmat azokra a családokra alkalmazták, akik tartósan nehéz anyagi helyzetben voltak. Ez átfedi az otthontalanság és szegénység kategóriáját is. Más intézményekben családi krízisként értelmezték a krízis fogalmát, ami így egybeeshet a többi otthonokban a bántalmazottak vagy családi konfliktus miatt hirtelen szétköltözők kategóriáival.

Az egyik intézményvezető önálló okként említi a szegénységet. Valószínű azonban, hogy a szegénység a többi intézménybe kerüléshez vezető okkal egyidejűleg szinte minden esetben fennáll. Egyébként válás, vagy a szülőktől való elköltözés esetén a családok nem az átmeneti otthonba történő elhelyezést választanák. Egyedül a bántalmazott családtagok „bemenekülése” a családok átmeneti otthonába tekinthető olyan szituációnak, amely nem feltétlenül függ össze a család szociális helyzetével.

A kérdőívünkben a lakóknak is feltettük a kérdést, hogy mi volt az oka az átmeneti otthonba kerülésüknek. A válaszokból megismerhetjük azokat a körülményeket, amelyek a családok jelenlegi helyzetének kialakulásához vezettek. A kérdezettek több választ is adhattak, időnként okok láncolatát, történeteket írtak.

A leggyakrabban előforduló okok számszerűségi sorrendben a következőképpen alakultak a családoknál:

Nem fértek el, illetve összeeszerstek a családdal, és el kellett jönniük (44)

Megszűnt az albérletük (42)

Bántalmazás miatt elmenekültek (38)

Elváltak, illetve szétköltöztek (15)

Másik otthonban lejárt a szerződésük (12)

A családok a hajléktalan vagy otthontalan kifejezést egyetlen esetben sem használták a helyzetük jellemzésére, akkor sem, ha az általuk felsorolt események, okok gyakran már évekkal korábban történtek, és az adott családoknak azóta sincs biztonságos lakhatásuk.

A fenti, gyakrabban előforduló okok mellett sokféle egyéb körülmény is szerepel a válaszok között: pl. elvesztették a lakásukat közüzemi tartozás miatt, önkényes lakásfoglalók voltak, és el kellett hagyniuk a lakást, nevelőszülők nem vállalták tovább stb.

Figyelmet érdemel, hogy az otthonba kerülők életében milyen nagy arányú a családi konfliktusok előfordulása. A házastársi vagy élettársi konfliktusok mellett a szülőkkel, rokonokkal való összeeszerzés is igen gyakori. Ez feltehetőleg összefügg a zsúfolt és rossz lakhatási körülményekkel. A lakhatás megoldatlanságának a terhe olyan mértékű, amely a családi, rokoni kapcsolati háló meggyengüléséhez, szétszakadásához vezethet.

7. sz. tábla

Az otthonba kerülés oka	Gyakoriság sorrendje	Gyakoriság	A gyakoriság aránya (%)
házas társ/élettárs brutális magatartása	1.	36	28,8
összevesztek, el kellett jönniük	2.	26	20,8
nem tudták fizetni az albérletet	3.	23	18,4
felmondták az albérletet egyéb ok miatt	4.	19	15,2
nem fértek el	5.	18	14,4
válás miatt szétköltöztek	6.	15	12,0
másik otthonban lejárt a szerződés	7.	12	9,6
eladták a lakásukat	8.	12	9,6
elvesztették a lakást közüzemi tartozás miatt	9.	10	8,0
gyermeke miatt költözött az otthonba	10.	3	2,4
elköltöztek más településre, de nem találtak lakást	11.	2	1,6
kizárták a lakásból	12.	1	,8
elvesztették jogcím nélküli lakáshasználat miatt	13.	1	0,8
terhessége miatt kellett otthagyni	14.	1	0,8
kidobták valamilyen ok miatt	15.	1	0,8
lakhatatlanná vált a lakás, lebontották	16.	1	,8
önkéntes lakásfoglaló volt	17.	1	0,8
szülők válása miatt	18.	1	0,8
előtakarékoskosságot nem tudta fizetni	19.	1	0,8
bérleti szerződés meghiúsult	20.	1	0,8
családon belüli pedofília	21.	1	0,8
albérlet megszűnt	22.	1	0,8
gyermeke brutalitása miatt	23.	1	0,8
nevelőszülők nem vállalták	24.	1	0,8
házas társ elvitte a lakás árát	25.	1	0,8
élettárs börtönbe került	26.	1	0,8
szolgálati lakásból el kellett költözni	27.	1	0,8
N=125			

A 125 családból összesen 68-an válaszolták azt, hogy az otthonba kerülés okai között családi konfliktus is szerepel. 42 család szerint elsősorban pénzügyi nehézségek vezettek a helyzet kialakulásához. 5 család válaszolta, hogy a lakhatási jogosultság elvesztése miatt kényszerült átmeneti otthonba. 10 lakó egyéb okokat nevezett meg.

Megkérdeztük az intézményvezetőket, hogy az elmúlt öt évben milyen változást tapasztaltak a jelentkezők helyzetét illetően. Négy intézményvezető azt a választ adta, hogy nem tapasztalt semmiféle jellemző tendenciát. Két intézmény még nem rendelkezik olyan múlttal, amely alapján összehasonlítást tehetne, a többi intézmény vezetője szerint a családok helyzete romlott.

„Növekedett a fiatal anyák száma.”

„Dominánssá vált az otthontalanság.”

„Emelkedett a családi konfliktusok száma.”

„Több anyagilag tönkrement család kerül be.”

„Nőtt az olyan családok száma, amelyben az apa színes bőrű.”

„A munkanélküliség egyre több lakhatási problémát okoz.”

„Egyre több család van az utcán.”

„Emelkedett a megélhetés keresése miatt Budapestre költöző családok száma.”

„Egyre több az olyan fiatal pár, akiknek még soha nem volt otthona.”

„Nehezednek a lakhatási körülmények, az albérlet drága és bizonytalan.”

Az idézett mondatok nem tekinthetők általános érvényűnek, mert egy-egy otthon tapasztalatait tükrözik, ugyanakkor világosan láthatóvá teszik, hogy az otthonokba kerülő családok életkörülményei egyre nehezebbek, és esélyeik nem javulnak.

A családok szempontjából sorsdöntő kérdés, hogy az egyes intézmények hogyan határozzák meg a bekerülés feltételeit. Az intézmények sokféle, gyakran eltérő feltételeket vesznek figyelembe a jelentkezők kiválasztásakor. Összesen tizenhat szempontot soroltak fel, ami nem tekinthető abszolút teljes körűnek, de így is egyértelműen reprezentálja, hogy a családok nincsenek könnyű helyzetben, ha felvételt szeretnének nyerni egy átmeneti otthonba.

Abban is különböznek az egyes intézmények, hogy egyidejűleg hányféle kiválasztási szempontot érvényesítenek, és közülük mire helyezik a hangsúlyt. Ebben nyilván nagy szerepet játszik a fenntartó elvárása is, valamint az intézmény saját maga által megfogalmazott célja és értékrendszere. Emellett a kliens kiválasztását befolyásolja a jogszabályi és társadalmi környezet is.

A következő, 8. sz. táblázatban az intézmények kódszámmal szerepelnek, és x-szel jelöltük az általuk megnevezett felvételi szempontokat.

8. sz. tábla

Kód szám	kerületi illetékes-ség	biztos jövő-d elem	házi-r end elfo-g adása	jelentke-zés sorrend-j e	önellá tási képes ség	állan-dó lak-cí m	gyer-mek érde-k ei	fele-lő s szülői maga-tartás	anya élet-k ora	moti-v ált-sá g	előta-karé-k os-sá g	gyer-mek meg-t ar-tás a	rászo-rult-sá g	ÁNT-SZ, orvosi igazo-lás	gyer-mek élet-k ora	Felté-t elek szá-m a:
01.					X				X	X	X		X	X	X	7
02.				X											X	2
03.		X									X	X			X	4
04.							X		X	X	X				X	5
05.	X		X							X	X	X				5
06.																-
07.	X							X		X						3
08.							X	X		X						3
09.							X		X	X	X				X	5
10.		X		X		X				X					X	5
11.	X						X				X					3
12.				X						X	X				X	4
13.			X							X	X					3
14.	X									X	X		X			4
15.	X										X		X			3
16.	X									X			X			3
17.														X		1
össz esen :	6	2	2	3	3	1	4	2	3	11	11	2	4	2	7	62

Két olyan intézmény van, ahol csupán kétféle elvárást támasztanak a jelentkezőkkel szemben. A többi átmeneti otthonban minimum három, de láthatóan akad olyan intézmény is, ahol hét különböző feltételnek kell megfelelnie a jelentkezőnek ahhoz, hogy biztosan felvételt nyerjen. Az intézményvezetők elmondták, hogy természetesen nem egyforma fontosságúak az egyes szempontok, de adott helyzetben segíthetnek a döntések meghozatalában.

A kliensekkel szemben támasztott két legfontosabb elvárás a motiváltság és az előtakarékoság vállalása. A kiválasztásnál ezt a két szempontot veszik leggyakrabban figyelembe az otthonok. A tizenhét otthon közül tizenegyben szerepel a motiváció szükségessége, és öt intézményvezető kiemelte, hogy ez a döntő a családok felvételénél. A motiváltság fontossága kézenfekvőnek és egyértelműnek tűnik, mivel ez a segítő munka alapvető feltétele. Nem elég, ha a kliens elfogadja a segítséget, ezen túl a problémája megoldásáért és a céljai eléréséért neki is erőfeszítéseket kell tennie. A szakembereknek pedig az a legfontosabb feladatuk, hogy aktív együttműködésre ösztönözzék a klienseket.

A motiváció a szociális munka szótára szerint: „Azon fizikai késztetések, vágyak, attitűdök és értékek csoportja, amelyek meghatározott cél elérése érdekében merülnek fel, és irányítják a magatartást.” A motiváció léte vagy hiánya azonban további szakmai kérdéseket vet fel. Kinek mi a célja? Milyen céljai vannak a jelentkezőnek? Milyen célokat akar megvalósítani az otthon? Lehetséges-e a gyakorlatban ezeket a célokat összeegyeztetni? A kérdésekre a tanulmány további részében még több alkalommal visszatérünk.

Az otthonokban folyó családgondozás lényege az elérhető célok megkeresése és a motiváció kialakítása. Ha igaz ez az állítás, akkor érdemes elgondolkodni azon, hogy miért a felvételi szempontok között szerepel ez a kérdés, és miért tekinti a legtöbb intézményvezető a befogadás legfontosabb kritériumának.

Az otthonokba felvételüket kérő szülők – jelentkezéskor – egy dologban vitathatatlanul motiváltak: fedelelet akarnak szerezni maguk és a gyermeke(ik) feje fölé, lehetőleg azonnal. Az intézményvezetők azonban másként értelmezik a motiváltság fogalmát, a céltudatosságra és az „én-erőre” vonatkoztatják. Ez alapján a felvételnél kiszűrjük a leghátrányosabb helyzetű,

jövőképpel nem rendelkező, az együttműködéstől leginkább elzárkózó szülőket. Ez ebben a stádiumban azt eredményezheti, hogy épp a legelesettebb, legrászorultabb családok maradnak ki az ellátásból. Ugyanakkor racionális okai vannak a szigorú szűrésnek, mert nagyon nagy a túljelentkezés, és a társadalmi beilleszkedésre több eséllyel rendelkező családok együtt maradására is gyakran az utolsó lehetőség, ha bekerülnek a családok átmeneti otthonába. Sajnálatos módon nincs kialakult gyakorlata annak, hogy hogyan lehet mérni és értékelni az intézmények munkáját. Ezért az otthonok a „hatékonyság” bizonyítása érdekében inkább olyan családokat választanak, akiknek valamivel több esélyük van a gondozási idő letelte után a kiköltözésre és az önálló életkörülmények megteremtésére.

A legtöbb otthonban a felvétel mérlegelésénél fontos tényező az előtakarékoság vállalása. Ezt ugyanannyi intézményben veszik figyelembe a felvételnél, mint a motiváltságot. Az otthonok többségében a jogszabályok által megengedett térítési díjnál jóval alacsonyabb összeget fizetnek a családok. Nem egy otthonban egyáltalán nincs térítési kötelezettség, azért, hogy a családok a jövedelmükből minél több pénzt tudjanak az elhelyezés időtartama alatt félretenni. A takarékoskodás célja az önálló életvitel lehetőségének megteremtése. Ez a cél azonban annyira elérhetetlen a legtöbb család számára, hogy valóságos ösztönzést nem jelent. Az intézményvezetők elismerték, hogy minden ígéret és vállalás ellenére az előtakarékoság a legtöbb helyen nagyon nehezen valósul meg.

Nyolc otthonban a felvehető gyermekekről életkoruk alapján döntenek. Leggyakoribb az a szabály, mely szerint 14 évnél idősebb fiúgyermek nem nyer elhelyezést az intézményben. Az intézmények leginkább a korábbi rossz tapasztalatokra hivatkoznak, amikor a nagyobb fiúk és az otthon női lakói között kialakult viszonyok botrányokhoz vezettek. Van olyan otthon is, ahol a csecsemőkorú, egy év alatti gyermekek elhelyezését nem vállalják, szintén régebben történt baleset miatt.

Előfordul, hogy az otthon nem vesz fel fiatalos anyákat, még a törvényes képviselő kérésére sem, és az egyik intézmény nem tud fogadni terhes nőket. Három intézményben csak meghatározott életkori határok közé eső anyákat vesznek fel.

Hat intézményben emelték ki, hogy a család felvételénél fontos szempont a gyermekek érdekeinek a figyelembe vétele. Két intézményvezető említette, a felvételi beszélgetés során

megpróbálják feltárni, hogy a jelentkezők mennyire tanúsítanak felelősségteljes szülői magatartást. Öt intézményben tartják fontosnak, hogy a jelentkezők közül a rászorultabbak kapjanak elsőbbséget. Ugyanakkor közülük az egyik vezető kiemelte, hogy a rászorultak előnyt élveznek ugyan, de csak akkor, ha elég erős motivációval rendelkeznek.

Három intézményben tartják lényegesnek a jelentkezés sorrendjét, de csak egyikben van döntő szerepe, a másik kettőben csupán a felvételi szempontok egyike. Két otthon vezetője említette, hogy adott esetben abszolút elsőbbséget élvez az a család, aki az elhelyezés hiányában meg kellene hogy váljon a gyermekétől. Ugyancsak két intézményben csak azok a családok nyerhetnek elhelyezést, akik orvosi igazolással rendelkeznek arról, hogy nem betegek. Két otthonban fontos felvételi szempont, hogy a szülők biztos jövedelemmel rendelkezzenek, mert a térítési díj befizetésére csak ez jelenhet garanciát. Meglepő módon csak két otthonban említették, hogy a bekerülés feltételei között szerepel a házirend elfogadása. Valószínűleg a jelentkezők nincsenek abban a helyzetben, hogy ilyen ok miatt kockáztassák a felvételüket, és soha nem illetik kritikával a házirendeket. Egy-egy otthon felvételi kritériumai között szerepel: a szülő önellátási képessége, ami részben anyagi kondíciókra, másrészt életvezetési készségekre vonatkozik. Rendelkeznie kell továbbá állandó lakcímmel, és olyan személyiséggel, amelyek lehetővé teszik a beilleszkedését a már bentlakó családok közé.

Az intézmények túlnyomó többsége alkalmaz kizáró szabályokat is a jelentkezők felvételénél. Az otthonok fele, nyolc intézmény tartja a szenvedélybetegségeket (alkohol, drog, játék) bekerülést kizáró okoknak. Közülük egy otthonban a függőségek enyhébb fokát még elfogadhatónak vélik, egy másik otthonban pedig az alkoholt kissé toleránsabban kezelik, mint a többi drogot. Négy otthon egyáltalán nem fogad pszichiátriai betegeket. Két otthonban nem nyerhetnek felvételt olyan családok, akik tartós otthontalanság vagy hajléktalanság után jelentkeznek. (Ezekben nem fogadnak más otthonokból érkezőket sem.) Két intézménybe nem nyerhetnek felvételt munkaképtelen szülők, ugyancsak kettőbe nem vesznek fel fertőző betegeket. Szintén kettőben nem fogadják a közösségi életre alkalmatlannak látszó családokat, és azokat, akik a jelentkezéskor durva, erőszakos magatartást tanúsítanak.

A következő, az elhelyezést eleve kizáró körülményeket csak egy-egy intézmény említette:

a család valamelyik tagja mozgássérült; nem rendelkezik biztos jövedelemmel; a szülő külföldi állampolgár; a jelentkező a házirendet elutasítja.

Az egyik intézményvezető indoklása szerint azért kénytelenek kizárni a mozgássérült személyeket, mert a régi építésű ingatlant nem tudják akadálymentessé tenni. Látogatásaink során más intézményekben is hasonló helyzetet tapasztaltunk, de az akadálymentes környezet hiányát a többi intézményvezető még nem említette megoldásra váró problémaként.

A bekerülést eleve kizáró okok és a felvétel mérlegelésénél figyelembe vett szempontok olykor nem különülnek el élesen egymástól. Például mindkét csoportban szerepel a házirend elfogadása. Az életkori határok érvényesítése értelemszerűen az eltérő korúak kizárását jelenti.

A sokféle felvételi szemponttal és kizáró okkal összefüggésben lényeges kérdés, hogy a felvételre jelentkező családok – az egyes intézményekben – mennyiben találkoznak eltérő elvárásokkal és értékrendekkel. A továbbiakban néhány megállapítást idézünk az intézményvezetőktől, amelyekben jól érzékelhető a kiválasztási elvek különbözősége:

„Magas a bekerülési küszöb, mert a reintegráció a cél.”

„Az az elvünk, hogy emberek ne maradjanak az utcán”.

„Akik döntenek a felvételtől, általában jól ismerik a családok életútját, azok kerülhetnek be, akiknek saját erejükből nem lenne esélyük a normális életre.”

„A legfontosabb a jelentkező motiváltsága a helyzetének a megváltoztatására, ezért a munkavállalás ma is fontos jelzés ennek a szándéknak a valódiságára.”

„Előfordul, hogy üresen hagyunk férőhelyet, ha a jelentkező nem felel meg a bekerülés feltételeinek.”

„Több jelentkező esetén a helyzet súlyossága a döntő, hogy valóban nincs más megoldás a család számára.”

„A társadalmi beilleszkedésre esélyesebb családok részesülnek előnyben, akik még integrálhatók a társadalomba.”

„Sajnos újra feltűnt az érdekesség és az érdektelenség szemlélete az intézményvezetők és munkatársaik körében. Ez a kilencvenes évek elején volt jellemzőbb, az intézmények szívesebben vállalják a könnyebb eseteket.”

„A legfontosabb szempont a gyermek helyzete, mennyire van veszélyeztetve, milyen más megoldást lehet számukra biztosítani.”

„Azonos időben történt jelentkezés esetén a csecsemőkorú gyermekkel jelentkező anya előnyben részesül.”

Az otthonok eltérő értékorientációja, működési módja alapján létrejöhetne a különböző típusú intézmények egymásra épülő, egymás tevékenységét kiegészítő szolgáltató rendszere. Egy világos szerkezetű, áttekinthető rendszerben a kliens és a szolgáltató könnyebben „egymásra találhatna”. Jelenleg azonban még más a helyzet. Az otthont kereső családok a különböző intézményekben a felvételi beszélgetések során megpróbálják kitalálni, hogy az adott intézmény mit vár tőlük, és e szerint viselkednek. Az intézményvezetők általában ráismernek a „rutinosabb” jelentkezőkre. A „rutin” elsősorban abból adódik, hogy a szükséglet, vagyis a jelentkezők száma messze meghaladja a rendelkezésre álló férőhelyek számát, tehát a családok egyidejűleg több intézménybe is kénytelenek jelentkezni.

Megkérdeztük az intézményvezetőket, hogy milyen tapasztalataik vannak a jelentkezők, illetve a bekerülők arányáról. Az otthonok általában regisztrálják a jelentkezéseket, de ennek módjában jelentős eltérések vannak. Konkrét számadatokat nem kaptunk, minden otthonban adtak azonban egy arányszámot, amely a saját nyilvántartásaik, illetve tapasztalataik alapján született. Ezek szerint (a fél év óta működő otthont kivéve) egyértelműen magas a túljelentkezés. A legalacsonyabb kétszeres, a legnagyobb arány harmincszoros.

Ez a túlzottan nagy eltérés abból adódik, hogy az egyik intézmény a felvételi beszélgetésen megjelenteket vette csak számításba, míg a másik az összes jelentkezőt. Az önkormányzati otthonokba legtöbbször a kerület gyermekjóléti, illetve családsegítő intézményein keresztül lehet jelentkezni, és majdnem mindenütt kizárólag kerületi lakosoknak. Ezekben az otthonokban két-, két és félszeres a jelentkezők és a felvettek aránya. A többi otthonban lényegesen rosszabbak ezek az adatok, négy-tízszer többen jelentkeznek, mint ahány családot

el tudnak helyezni. A leggyakrabban előforduló arány, amelyet négy intézményben regisztráltak, a tízszeres túljelentkezés volt. Ezek az adatok is azt bizonyítják, hogy a szükségletek még jóval magasabbak, mint a rendelkezésre álló elhelyezési lehetőségek.

A férőhelyek számát vizsgálva megállapítható, hogy az elmúlt években nem csak új intézmények létrehozásával növekedett az ellátórendszer befogadóképessége. Az intézményvezetők beszámolóiból megtudtuk, hogy 1998-2003 között hét otthon bővítette a férőhelyeit, összesen 94 fővel. Két otthonban történt csökkentés, 39 férőhelyet szüntettek meg, de az összegzés így is 55 fős férőhely-növekedést mutat.

Arra a kérdésre, hogy a nagyszámú jelentkező miatt megváltoztatták-e az otthonba kerülés feltételeit, a vezetők döntő többsége nemmel válaszolt. Egyetlen otthonban került sor a feltételek megszigorítására. Ebben az intézményben a felvételt biztos jövedelem meglétéhez köötték, aminek az intézményvezető szerint az lett a következménye, hogy nyugodtabbá vált az otthon légköre, és a szülők felelősebb magatartást tanúsítanak. Két intézményben inkább enyhítettek a bekerülés feltételein, lehetővé téve a rászorultabb, a társadalmi beilleszkedésre kevesebb eséllyel rendelkező családok felvételét is.

A családok átmeneti otthonaiban lakók társadalmi státusza

A következőkben arról kívánunk képet adni, hogy a vizsgálat idején milyen volt az otthonokban élő családok összetétele. Az adatokat a családtagok által kitöltött kérdőívekből gyűjtöttük ki. A kérdőíveket, mint ahogy már azt a bevezetőben is jeleztük, 125 személy töltötte ki, akik egy-egy családot képviselnek. A kitöltők közül 40 válaszadó a társával, úgynevezett kétszülős elhelyezést nyújtó otthonban élt, míg 85 fő egyedülálló szülőként lakott gyermekeivel.

A kérdőív kitöltésére 113 nő és 12 férfi vállalkozott. Életkoruk 14-54 év között volt.

9. sz. tábla

Az otthonban élő szülők életkora	előfordulás	Az előfordulás aránya
20 év alatti	3	2,4
21-30 év között	48	38,7
31-40 év között	51	41,1
41-50 között	19	15,3
51 év és felette	3	2,4
Összesen:	124	100,0
n = 125		

A szülők átlagéletkora 32,6 év, 41,1 százalékuk 31 és 40 év közötti. Viszonylag magas a negyven év felettiek aránya, megközelíti a 20 százalékot. A lakók családi állapotának a megoszlása közel azonos, vagyis egyharmad részük házas, egyharmaduk nőtlen vagy hajadon, és ugyancsak egyharmad elvált. Az intézményekben összesen 28 vérszerinti család él együtt, anya-apa és gyermekeik (25 %). 10 vérszerinti anya él élettársával és gyermekeivel (9 %), és csak két családban van olyan helyzet, hogy a vér szerinti apa és élettársa nevelik együtt a gyermekeket.

A gyermekekre vonatkozó kérdésekre 124-en adtak választ. Az otthonokban élő gyermekek száma 254 fő. A szülőknek azonban több gyermekük van, összesen 308 fő, azaz 54 gyermek

nem él együtt a családdal. A szülők életkora miatt feltételezhető, hogy ezek többsége már nagykorú. A kérdezés idején egyetlen gyermek nélküli, terhes nő lakott az otthonokban, a többi családban a gyermekszám megoszlását az alábbi, 10. sz. táblázat mutatja.

10. sz. tábla

Gyermekek száma	Előfordulás	Az előfordulás aránya (%)
0	1	0,8
1	47	37,9
2	38	30,6
3	26	21,0
4	8	6,5
5	3	2,4
6	1	0,8
Válaszadók száma:	124	100,0
Nem válaszolt:	1	
N=125		

Látható, hogy a családok közel kétharmad része egy vagy két gyermekkel él az otthonokban. A háromgyermekesek aránya is még több mint 20 %, de ennél nagyobb család már kevés van. A legnépesebb család a kérdezés időpontjában hat gyermekkel rendelkezett.

Az otthonban a szülővel együtt élő gyermekek életkorát a 11. sz. táblázatból olvashatjuk le.

11. sz. tábla

A családdal együtt élő gyermekek kora	Népesség szerinti sorrend	Előfordulás	Az előfordulás %-ban
0 (0 és egy életéve között)	13-14.	9	3,54%
1. életévében	1.	28	11,02%
2. életévében	8.	15	5,91%
3. életévében	3-4.	22	8,66%
4. életévében	5.	18	7,09%
5. életévében	9.	14	5,51%
6. életévében	7.	16	6,30%
7. életévében	3-4.	22	8,66%

8. életévében	10-11.	11	4,33%
9. életévében	2.	23	9,06%
10. életévében	10-11.	11	4,33%
11. életévében	6.	17	6,69%
12. életévében	16-17.	6	2,36%
13. életévében	18.	5	1,97%
14. életévében	12.	10	3,94%
15. életévében	13-14.	9	3,54%
16. életévében	16-17.	6	2,36%
17. életévében	15.	7	2,76%
18. életévében	19.	3	1,18%
21. életévében	20-21.	1	0,39%
22. életévében	20-21.	1	0,39%
Összesen:		254	100,00%

A gyermekek életkora 0 és 21 év közötti, legtöbben az 1 éves korcsoportban vannak. A második legnépesebb csoport a kilencéveseké. A gyermekek több mint 74 százaléka legfeljebb 10 éves, és majdnem 90 százalékuk általános iskolás korosztályú. Csupán érdekesség, hogy gyermekként tartottak nyilván két 18 év feletti családtagot is. 27 gyermek született átmeneti otthonban, és 26-an még nem is éltek másutt, mint ilyen intézményben.

A család lehetőségeit, életfeltételeit alapvetően meghatározó körülmény a szülő(k) munkaerő-piaci helyzete, hogy van-e munkájuk, rendelkeznek-e rendszeres jövedelemmel. Munkavállalási lehetőségeiket behatóról tényezők: iskolai végzettségük és szakképzettségük.

A teljes családok körében külön rákérdeztünk a férfiak és a nők helyzetére. Az együtt élő házas- illetve élettársi kapcsolatban a férfiak iskolai végzettsége a következő képet mutatja. Erre a kérdésre a 40 családból 38-an válaszoltak, és közülük 27-en (70 %) általános iskolai, 11-en (30%) középfokú végzettséggel rendelkeztek. A 40 férfi családfő közül 17-nek (43%) van szakképzettsége, 23 főnek (57%) nincs semmiféle szakmai végzettsége. A férfiak közül 36 (90%) dolgozott a kérdezés időpontjában, 4 főnek nem volt munkája (10%), 11 fő (34%)

alkalmi munkát végzett. 25-en (66%) rendelkeztek állandó munkával. A munkát végzők közül 20 fő rendelkezett bejelentett álláshellyel, 16 fő nem volt bejelenve.

Ugyanezekben a családokban a nők között 31 fő általános iskolai, kilencen középfokú végzettséggel rendelkeznek. 19 nőnek van valamilyen szakképesítése, 21 főnek nincs. A nők közül mindössze 11-en dolgoztak, heten bejelentve, 4 fő bejelentés nélkül. 25 nő részesült gyermeke után valamiféle ellátásban: gyedet 3 fő, gyest 16 fő, gyetet 6 fő kap. 4 nő nem részesült semmiféle ellátásban, és munkahelyük sem volt. Ezekben a kétszülős családokban mind a férfiak mind a nők 75 százaléka rendelkezett állandó lakcímmel. 25 százalékuknak nem volt bejelentett lakcíme. A családok férfi tagjainak 20 százaléka, a nőknek 28 százaléka volt állami gondozott.

A vizsgálatban részt vevő 125 családból 85 egyszülős család volt, ami azt jelenti, hogy az egyik szülő élt együtt a gyermekével vagy gyermekeivel az otthonban. A 85 egyedülálló szülő közül 3 volt apa, a többi anya. Az egyedülálló szülők iskolai végzettsége a következőképpen alakult: 53 fő rendelkezik általános iskolai, 26 fő középfokú, 4 fő pedig felsőfokú végzettséggel. 37 szülő dolgozott, 48 nem rendelkezett munkahellyel. A munkák közül 30 állandó és 7 alkalmi jellegű volt. A 37 álláshelyből 21 volt bejelentve, 16 szülőt bejelentés nélkül alkalmaztak. Az egyedülálló 85 szülő közül 25 volt korábban állami gondozott, ez mintegy 29 százalékot tesz ki. Arra a kérdésre, hogy rendelkeznek-e állandó bejelentett lakcímmel, 84-en válaszoltak, 66 fő igennel, 18 fő pedig nemmel.

A továbbiakban nem különítjük el az egy-, illetve kétszülős családokat, hanem együtt kezeljük az adataikat. Az összes, 125 kérdőívet kitöltő családtag közül 64-en rendelkeztek munkahellyel. A munkabérből származó jövedelmek a következőképpen alakultak

12. sz. tábla

Munkabér-kategória	Előfordulás	Az előfordulás aránya (%)
25 000 Ft alatt	6	9,4
25 000 - 50 000 Ft között	26	40,6
50 001 - 75 000 Ft között	24	37,5
75 001 Ft fölött	8	12,5

Munkabérrel rendelkezők száma:	64	100,0
Munkabérrel nem rendelkezők száma:	61	
A minta nagysága: n=125		

A munkabérek közel nyolcvan százaléka 25 és 75 ezer forint közé esik, mintegy tíz százalékuk nem éri el a 25 ezer forintot, és ennél valamivel többen keresnek 75 ezer forintnál többet.

Mindössze két szülő munkabére haladja meg a 100 ezer forintot, a legmagasabb munkabér 135 ezer forint.

Lényegesen több információt tartalmaz a családok rendszeres havi összes jövedelmét bemutató, 13. sz. táblázat.

13. sz. tábla

Jövedelem-kategóriák	Előfordulás	Előfordulás aránya
20 000 Ft vagy annál kevesebb	4	3,2
20 001-40 000 Ft között	22	17,7
40 001-60 000 Ft között	17	13,7
60 001-80 000 Ft között	29	23,4
80 001-100 000 Ft között	22	17,7
100 001-120 000 Ft között	19	15,3
120 001-150 000 Ft között	7	5,6
150 001 Ft fölött	4	3,2
Válaszadók összesen	124	100,0

A táblázat tartalmazza a családok valamennyi rendszeres jövedelmét, a munkabéreket, a gyermeknevelési támogatásokat, a rendszeres segélyeket, járadékokat, gyermektartásdíjakat stb. A legtöbb családnak az egyhavi összes jövedelme 60 és 80 ezer forint közé esik. Ők a lakók 23 százalékát teszik ki. A családok közel 60 százalékának a jövedelme nem haladja meg, a havi 80 ezer forintot. A 120 ezer forint feletti jövedelemmel rendelkezők nem érik el a 10 százalékot.

A családokban az egy főre jutó jövedelem alakulását a 14. sz. tábla mutatja.

14. sz. tábla

A családok egy főre jutó jövedelme havonta	Előfordulás	Az előfordulás %-ban
10 000 Ft vagy annál kevesebb	8	6,5
10 001-20 000 Ft között	42	33,9
20 001-30 000 Ft között	48	38,7
30 001-40 000 Ft között	22	17,7
40 001-50 000 Ft között	3	2,4
50 001-60 000 Ft között	1	0,8
Válaszadók összesen:	124	100,0

Korábban már más összefüggésben megállapítottuk, hogy az otthonokba jelentkező családokra jellemző a szegénység. Mégis meglepő adat, hogy 8 családban az egy főre jutó jövedelem nem haladja meg a 10 ezer forintot. A legtöbb családban, a lakók közel 40%-nál, 20-30 ezer forint közötti a jövedelem. Az átmeneti otthonokban élő családoknak közel 80 százalékában az egy főre jutó havi jövedelem összege legfeljebb 30 ezer forint. Mindössze 4 olyan családot találtunk, amelyben a jövedelem meghaladta a fejenkénti 40 ezer forintot. Helyesnek bizonyult az a feltevésünk, hogy néhány bántalmazott szülő kivételével, a többi család bármilyen ok miatt kéri az átmeneti otthoni felvételét, egyúttal nagyon rossz szociális helyzetben van.

55 család nyilatkozta azt, hogy a rendszeres jövedelmeken kívül rendkívüli segélyekben részesül. A rendkívüli segélyek összegét és gyakoriságát az alábbi, 15. táblázatban láthatjuk.

15. sz. tábla

Rendkívüli segély összege	Évente hány alkalommal						Összesen:
	1	2	3	4	5	6	
10 000 Ft alatt	12	5	3	2	1	2	25
10 001 - 15 000 Ft között	5	3	1	6	1	2	18
15 001 - 20 000 Ft között	2	1	2		1		6
20 001 - 24 999 Ft. között	1		1		1		3
25 000 Ft. fölött	3						3
Összesen:	23	9	7	8	4	4	55

A táblázatot elemezve megállapíthatjuk, hogy az összeg nagysága és a segély gyakorisága fordítottan aránylanak egymáshoz. A legtöbb család (23) évente egyszer részesül segélyben, amelynek összege 10 ezer forint alatt van. A legnagyobb összegű segély 25 000 Ft felett volt, amelyet három család kapott egy-egy alkalommal. A segély gyakorisága, valamint a segélyezett családok száma között szintén fordított az összefüggés, azok, akik már két alkalommal részesültek segélyben, csak kilencen voltak.

A családok közül többen megpróbálták alacsony jövedelmüket kiegészíteni. 18 családban fordult elő, hogy rendszertelenül alkalmi munkához jutottak. Ezek azonban nagyon csekély bevételt jelentettek, mert az esetenkénti összegük csak két családnál haladta meg a tízezer forintot.

Arra a kérdésre, hogy valahonnan kapott-e rendszertelen támogatást, négyen válaszoltak igennel, és közülük az egyik ide sorolta saját értéktárgyainak az eladását is. Egyetlen nő állította, hogy a férje néha támogatja. A többi család számára sem rokon, sem barát nem nyújt anyagi támogatást, még esetenként sem.

Megkérdeztük a családokat, hogy a befolyt jövedelmükből mire költik a legtöbb pénzt. Annak ellenére, hogy sok otthonban támogatják a lakókat adományokkal, kedvezményes élelmiszerrel, olcsó étkezési lehetőséggel, mégis a többi kiadást messze megelőzve, az étkezés

áll az első helyen. Tehát még jelentős segítség mellett is, a család teljes bevételeinek nagyobbik részét kell erre fordítaniuk. Ez közvetve azt bizonyítja, hogy a jövedelmüket bemutató adatok a valóságnak megfelelnek. A második helyen a gyermekkel kapcsolatos kiadások, harmadikként az előtakarékoság szerepelt. A ruházkodás a negyedik, az adósságok visszafizetése az ötödik a sorban. Élvezeti cikkek (összefoglaló név alatt a cigaretta és a kávé) egészen jelentéktelen arányú költségként szerepel, de ezzel kapcsolatban megfogalmazódott a gyanú, hogy ez kissé „kozmetikázott” adat, és inkább az otthonok elvárásait tükrözi, mint a valóságot.

(A tanulmány 2. részét következő, júniusi számunkban közöljük.)